

ROKOPIS IZ ŠKOFIČ O MARIJINEM IN JEZUSOVEM ŽIVLJENJU

Teodor Domej

Celovec

theodor@domej.at

DOI:10.4312/Obdobja.36.15-21

Leta 2016 je prišel v evidenco obsežen slovenski rokopis nabožne vsebine o Marijinem in Jezusovem življenju. Besedilo sodi tipološko po jeziku, času nastanka, obliki zapisa in rabi med bukovniška besedila. Kar ga razlikuje od večine drugih, je njegova dolžina in vsebinska strnjjenost. Gre za koroško redakcijo nemške predloge izvlečka dela vidkinje Marije iz Agrede *Mystica Ciudad de Dios*. Nemška predloga je prvič izšla leta 1739. Slovensko besedilo je napisano v hibridni zvrsti med nadnarečno pisno varianto in krajevnim govorom koroškega gornjega Roža.

Koroška, slovenščina, pisna kultura, bukovništvo, življenje Marije in Jezusa

In 2016, an extensive Slovene manuscript describing the life of Mary and Jesus was discovered. Based on its language, time of origin, the way of recording and usage, the text belongs among »peasant« literature (or *bukovništvo*). The text is a Carinthian Slovene version of the German short edition of the work of the clairvoyant Maria de Agreda *Mystica Ciudad de Dios*. The German version was first published in 1739. The Slovene text is written in a hybrid variety of non-standard Slovene and the local idiom of Carinthian the upper Rosental Valley.

Carinthia, Slovene as a non-dominant language, literacy, peasant literature, life of Mary and Jesus

Leta 2016 je arhiv krške škofije v Celovcu (Archiv der Diözese Gurk) prejel daljši slovenski rokopis (signatura PA St. Jakob im Rosental, HS 100). Izročil mu ga je zaupnik konventa šolskih sester iz Šentpetra pri Šentjakobu v Rožu. Kot rednemu obiskovalcu arhiva, ki raziskuje politično in kulturno zgodovino Slovencev na Koroškem, mi je vodja škofijskega arhiva¹ pokazal rokopis z vprašanjem, kam sodi v sistemu slovenske pisne kulture. Jasno je bilo, da je rokopis koroškega izvora, točneje, da je po jeziku sodeč nastal nekje v Rožu, da po obliki zapisa, času nastanka in rabi sodi med tako imenovano bukovniško pismenstvo, po vsebini pa v nabožno ljudsko slovnstvo. Kar ga razlikuje od večine drugih, je njegova dolžina in vsebinska strnjjenost. Zato pomeni bistveno obogatitev koroškega bukovniškega pismenstva.

Rokopis meri 30 × 20 × 5,7 cm in ima trde, z usnjem obložene platnice. Platnici sta preluknjani za vrstico. Fizično je v zelo slabem stanju, trpel je zaradi dolge uporabe,

¹ Zahvaljujem se doc. dr. Petru Tropperju.

umazanije in vlage. Besedilo je napisano s črnilom. Robovi strani so deloma prepereli in se drobijo, zato je besedilo na nekaterih mestih težko berljivo ali okrnjeno. Nekateri listi niso več trdno povezani z vezavo. Listi (ne strani) so deloma primarno (ponekod zaradi zoba časa številke ni več videti), v celoti pa sekundarno (po predaji v arhiv s svinčnikom) oštevilčeni, zadnji list nosi (sekundarno) številko 127. Vodnega znaka na papirju, ki bi olajšal ocenitev starosti, verjetno ni. Staro oštevilčenje se (zaradi poškodb) pojavi na 14. listu (po sekundarnem je to 12. list). Ker se primarne in sekundarne številke razlikujejo za dve oz. tri številke (list 17/19 in druge), je imel rokopis prvotno najmanj 129 listov, to je 258 strani. Kako so strani sešite v knjigo, se bo videlo šele potem, ko jo bo v roke vzel restavrator. Ponekod so sešite štiri na sredi prepognjene pole (16 strani), drugod jih je šest (6/24), ponekod pa je zaradi poškodb težko ugotoviti prvotno število pol. Glede na sledi vezave (sledi šivov) manjka v prvem svežnju (ohranjena je samo ena prepognjena pola, torej štiri strani) nekaj pol z naslovno stranjo in morebitnim predgovorom. Kazala v rokopisu ni. Pisec je poglavja oštevilčil in jim dal naslov. Zadnje poglavje nosi številko 57 (po piščevi pomoti, ker jih ima ugotovljena predloga 47), ne vsebuje pa vseh poglavij (v celoti jih manjka osem, eno je okrnjeno).

Glavno izhodišče za analizo je torej besedilo. Prvi pregled (po naslovih, ki jih nosijo poglavja) je pokazal, da gre za opis življenja Jezusa in Marije, vse od Marijinega spočetja do njenega kronanja v nebesih. Gre za pripovedno prozo, ki vsebino črpa iz *Svetega pisma*, prav tako pa tudi iz tradicij in verovanj Rimskokatoliške cerkve zlasti okoli matere Božje Marije, ki so se močno zakoreninila v ljudski pobožnosti. Ravno v Marijinem češčenju moremo iskati motiv, zakaj se je pisec odločil za obsežen projekt. Drugo približevanje besedilu gre preko jezika oz. njegove pisne zvrsti. To nam lahko pove nekaj o piscu, o njegovi jezikovni in šolski izobrazbi (o stopnji njegove pismenosti, seznanjenosti in obvladanju pisne ali knjižne zvrsti) in o njegovem pokrajinskem poreklu, zaradi močne narečne razdrobljenosti slovenskega prostora pa o njegovem ožjem geografskem, morebiti celo krajevnem izvoru. Nekaj vprašanj se podvoji, če pri slovenskem besedilu ne gre za izvirno besedilo, temveč za prevod ali predelavo, kakršne so bile v baroku običajne in bi jih danes imenovali »rewriting«.

Dolžina, vsebina, značaj in zahtevnost besedila ter domnevna starost rokopisa narekujejo vprašanje, ali gre za izvirno slovensko besedilo, za narečno redakcijo predloge, morebiti kdaj prej natisnjene v kateri izmed redakcij slovenščine, ali pa za prevod oz. slovensko redakcijo nemške predloge. Da gre za katero od kategorij prevoda, je bilo od prvega stika z besedilom bolj verjetno. Po izvoru slovensko besedilo take dolžine bi bilo večje presenečenje, kot pa bi bila katera od oblik prevoda. Sekundarno vprašanje je, ali gre za prvopis prevoda ali pa mogoče za enega izmed prepisov.

Manjkajoča naslovna stran in tekstovna vrzel na začetku rokopisa, kjer bi morebiti lahko bila informacija o drugojezični predlogi, je otežila iskanje izhodiščnega besedila. Na 19. strani (po novem 17 r) in posebej v zadnjem poglavju (po novem 119 v in 120 r) sta se našla dva zelo koristna in oprijemljiva podatka, namreč ime *maria od agrade/maria od agreda* in naslov knjige *tu dehoune mesto boshie*. Za koga pri tej Mariji gre, ki je bila označena kot *sueshebnza* (= služabnica) Matere Božje, je bilo

takoj jasno. Marija iz Agrede (María de Jesús, de Agreda, 1602–1665) je bila redovnica in predstojnica ženskega frančiškanskega samostana v rojstnem kraju, po katerem nosi ime (Ágreda). Bila je ena izmed najbolj znanih vidkinj. Napisala je zelo obsežno delo *Mystica Ciudad de Dios*, ki je doživelo prevode v latinščino in številne druge jezike. V španščini je po njeni smrti prvič izšlo leta 1670, v nemščini pa so od začetka 18. stoletja naprej izhajale izdaje bodisi v polni dolžini bodisi v skrajšani obliki. Nemške izdaje so povečini imele naslov *Die geistliche Stadt Gottes*. Avtorica je svojemu delu dala posebno avtoriteto s sklicevanjem na nujne pozive Marije, Jezusa, Svetega duha in angelov, da natanko popiše Marijino življenje, in na razodetja božjih oseb in Matere Božje. V Katoliški cerkvi je zares zajetno delo Marije iz Agrede doživelo različen sprejem: deloma navdušenega, deloma zadržanega, deloma tudi odklonilnega. Cerkev je sprožila beatifikacijski postopek, ki pa vse do danes ni bil pozitivno zaključen. Marija iz Agrede ni bila ne prva ne zadnja, ki se je ukvarjala z Marijinim in Jezusovim življenjem. Vse od zgodnjih časov krščanstva so različni avtorji popisovali Jezusovo in Marijino življenje, pogosto z Marijo v ospredju. Nekateri so se sklicevali na razodetje, torej na domnevno neposredno komunikacijo pisca z onstranstvom, drugi so dopolnjevali svetopisemsko in apokrifno izročilo, tretji vpletali stare legende, četrti spet pogumno šli po poti fikcije. Tudi pri delu Marije iz Agrede gre za kompilacijo različnih starejših plasti izročila, ki jih je popestrila z novimi dodatki.

Starost rokopisa

Poznejše beležke (osebna imena, krajevna imena in letnice) izdajajo daljšo rabo rokopisa in kraj rabe. Gre za nekaj vrinjenih letnic (najstarejša je 1844), podpise oseb, ki so po vsej verjetnosti brale nabožno pripoved, in za krajevna imena (vsi kraji so v župniji Škofiče ob Vrbskem jezeru). Letnice in osebna imena lahko služijo kot »terminus ante quem«. »Terminus post quem« pa je letnica izida nemške predloge. Na spletu najdemo podatek, da je izhodiščno nemško besedilo pričujočega slovenskega prevoda kratka verzija knjige Marije iz Agrede, ki je leta 1739 izšla v nemškem Landshutu in je na razpolago na spletnem portalu Bavarske državne knjižnice (Bayerische Staatsbibliothek). Če po pisavi sklepamo na starost rokopisa, pride najbolj v poštev čas okoli prehoda iz 18. v 19. stoletje. Konec koncev pa niti ni tako odločilno, ali je rokopis še iz 18. ali pa iz prve polovice 19. stoletja, saj je baročna pobožnost med slovenskim podeželskim prebivalstvom razmeroma neokrnjeno preživela leta jožefinskih reform. Veliko priljubljenost Marije dokazujejo cerkvene pesmi, božjepotne cerkve, oltarji, ne nazadnje tudi molitveniki, nabožne ljudske pesmi ali pa na Koroškem Drabosnjakov *Marijin pasijon* (1811), ki je del bukovniškega slovstva. Tudi okoliščine, ki vplivajo na slovensko pisno kulturo na Koroškem, se niso bistveno spremenile.

Duktus kurzivne pisave izdaja človeka, ki je bil dokaj vajen pisanja, čeprav verjetno ni bil deležen dolgotrajne formalne izobrazbe, saj ne pozna nekaj osnovnih veččin pisanja, npr. rabe ločil. Pike ali drugega opaznega znaka na koncu stavka praviloma ni. Besedne meje so zelo poljubne – ne le ob predlogih. Velike črke uporabljajo samo izje-

moma in nedosledno. Najvažnejši element zunanje členitve besedila je razdelitev na poglavja (*kapitl*), znotraj poglavij pa na odstavke. Poglavja so večinoma dvodelna. V prvem delu je narativni del zgodbe, sledi mu (moralni) nauk. Pisec pozna slovensko pisno tradicijo, ker je besedilo napisano v latinici (ne pa z nemškim črkopisom). Uporablja poenostavljeno in nedosledno obliko bohoričice, tako da lahko govorimo o hibridnem zapisu med nadnarečno pisno zvrstjo in krajevnim narečjem, vendar zelo blizu krajevni govoru. Mogoče se zgleduje po načinu zapisa slovenščine v koroških tiskih *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna*, vendar zgleda ne dosega, ne nazadnje zato, ker praktično ne uporablja ločil.

Pisne in jezikovne opaznosti

Nesporno pisec piše v bohoričici. Najbolj dosleden je pri rabi črke *z* za */c/* in kombinacije *zh* za */č/*. Glasov */s/* in */z/* ter */š/* in */ž/* v zapisu ne razlikuje. Pogosta je raba grafema *y* (z dvema pikama nad črko ali pa tudi brez njiju) za */j/* in */i/* zlasti na koncu besede. Dolgi *l* uporablja zelo redko in le kot pozicijsko varianto v kombinaciji *s s* (*me/sa*, *u/sau*, *nebe/s*, *tales/sa*, *lube/sni*, *fer/se* itn.) in samo izjemoma *s t* (*/st*). Grafemov za */u/* in */v/* ne razlikuje. V glavnem uporablja grafem *u*, ki je ena najpogostejših črk, ker z njo zapisuje seveda tudi švapanje. Visoko frekvenco ima tudi grafem *e*, ker označuje tudi polglasnik. Samo kdaj pa kdaj se pojavi črka *w*. Razmeroma pogosto podvaja črke (*ff*, *ll*, *mm*, *nn*, *rr*, *tt*), deloma pod vplivom nemške pisne norme. Zasledimo tudi kombinacijo */šč/*, ki je dvojnega izvora (*kershzhuaty*, *odpeshzhania prosm*; zaradi palatalizacije *k > č*: *ta zhuouieshzha odrieshenia*, *tu nabeshzhe troshtenie*, *maue meshzheyshi*, *smoiem nabeshzhiem ozhetam/steim nabeshkiem ozhetam*), vendar ne na vseh mestih, kjer bi to pričakovali (*kaker bueg zheshan*, *zheshena si*, *prebiualishe*, *pokorshna*, *odpushanie*), verjetno tudi zaradi vpliva nadnarečne zvrsti (*nabeshki fiersht*, *shara nabeshkah angelou*, *nabeshki ozha*). Redko uporablja črko *j*, še redkeje črko *c* za */c/* (*lucifar*). Kombinacijo *ch* za */k/* je zaslediti zlasti v besedah *Christus*, *chattolsh/chatolsh/chatolish*, *christiany*, manjkrat pa piše *Kristus*, *kattolsh*. *Ch* za */k/* zasledimo posamič še v *che* (= kot), *cheriaturami* (= kreaturami), izjemoma za */h/* (*schaiale*).

Že med navedenimi pisnimi opaznostmi je nekaj takih, ki pričajo o tem, da je bil pisec govorec enega izmed krajevnih govorov rožanskega narečja. Dosledna jezikovna analiza bi lahko določila njegov krajevni izvor, vsekakor pa je zelo blizu govoru vasi Kostanje nad Vrbskim jezerom (Logar 1967). Zapis že sam po sebi poenostavlja fonetično raven živega govora, vendar se mu po drugi strani približuje, ker ne sledi etimološkemu načelu. Kot za druga besedila bukovniške vrste je tudi za to značilna visoka stopnja variabilnosti ali nedoslednosti (oz. dublet), ki so ne nazadnje tudi posledica vpliva slovenskega jezika v koroških in kranjskih tiskih (prim. Lausegger 1991).

Tipologija bukovniških besedil

Ena izmed značilnosti srednjeevropskega prostora je različna razvitost knjižnih jezikov. Označiti bi jo mogli tudi kot obliko nesočasnosti zaradi različnih družbenih, kulturnih, verskih in političnih razmer v mnogo- in večjezičnih državah in deželah. Medtem ko so imeli nekateri jeziki svojo razvito knjižno zvrst, so drugi v svojem jeziku komaj prestopili prag pisne kulture ali pa še tega koraka niso storili. Na področju pisne kulture je namreč vladala še izrazitejša diglosija kot v ustnem sporazumevanju. Stanje bi lahko imenovali latentna pismenost (številni govorniki slovenščine so sicer znali pisati, vendar svojega znanja niso uporabljali pri slovenščini). Z nesočasnostjo pa nimamo opravka le med različnimi knjižnimi jeziki, temveč tudi znotraj enega jezika. Zaradi različnih pogojev je pisna ali knjižna zvrst jezika ponekod bolj razvita in zasidrana kot drugod, saj je bilo veliko odvisno od obsega institucionalne podpore, ki jo je uživala. V tej zvezi ima šolstvo osrednje mesto.

Bukovnik in bukovništvo sta pojma, ki ju vežemo na segment besedil, napisanih v slovenskem jeziku. V svojem bistvu gre za predknjižno ali obknjižno pisno rabo slovenščine. Pojav, kakršen je bukovništvo, ni omejen na slovenski jezik in določene regije, poznamo ga vsepovsod, kjer so vladali podobni družbeno-jezikovni okvirni pogoji. Razlikuje se kvečjemu po obsegu in trajanju pojava, pa še po nečem: kakšno mesto mu dajejo v kulturni, literarni in jezikovni zgodovini.

Do besedil bukovniškega tipa se je ustvaril sentimentalni odnos in okoli njih celo neke vrste mit. Vprašanje je, ali tega mita ni treba dekonstruirati. Na vsak način pa je treba bukovništvo prizemljiti, ga postaviti na trdna tla prostora in časa, v katerem so nastajala ta besedila. Bukovništvo – še posebej slovensko na Koroškem – je treba vgraditi v razvoj slovenskega knjižnega jezika, ki je zaradi številnih dejavnikov zamudniški, če ga primerjamo z večino jezikov, s katerimi so bili Slovenci dolga stoletja v tesnem stiku. Knjižni jeziki so bolj kot druge jezikovne zvrsti odvisni od družbenih vplivov in kontrole (in jim hkrati podvrženi). Že zato nosijo kvalifikator normiranosti. V zapisanih besedilih je najnižja raven norme črkopis (če dotični jezik zapisujejo s črkami). Že na tej ravni lahko pisci izbirajo med različnimi sistemi, če ni ustaljenih konvencij ali predpisov. V svojem bistvu je bukovništvo izraz razkoraka in distance med socialnimi sloji s posebnim ozirom na pismenost in stopnjo izobrazbe.

Postaviti besedila v prostor in čas pomeni soočiti se s pogoji, ki so vladali za pisne zvrsti slovenščine, začenši pri oblikah predaje veččin branja in pisanja. Do šolske reforme v času Marije Terezije (1774) ogromna večina prebivalstva ni znala brati, kaj šele pisati. Tudi potem je trajalo še več kot stoletje, da so bili vsi otroci deležni rednega elementarnega šolanja. Zaradi nizke stopnje pismenosti, ki je razvidna v večini besedil, lahko vidimo bukovništvo tudi v luči zapostavljenega položaja slovenščine v okviru formalnega izobraževanja. Pri bukovniških besedilih moramo torej razlikovati med svetlimi in temnimi lisami pojava. Svetla stran je, da so v neugodnem položaju za ustvarjanje v slovenskem jeziku neformalno izobraženi preprosti ljudje segli po peresu, da bi zadovoljili nekaj kulturnih potreb v glavnem še slovensko enojezičnega prebivalstva.

Odlomek – apostolska veroizpoved

Še odlomek besedila v diplomatičnem prepisu (str. 98 r/v starega štetja), ki opusti le izvorno členitev na vrstice in s krepko pisavo poudari besedilo veroizpovedi. Gre za nekoliko netipičen izvleček, ker vsebuje inačico strogo normiranega besedila Kato-liške cerkve, apostolsko vero. V zgodovini slovenskega jezika ima dolgo tradicijo, saj je bila prvič prevedena verjetno že v drugi polovici 8. stoletja v jezik karantanskih Slovanov. Najstarejše ohranjeno slovensko besedilo najdemo v *Rateškem rokopisu*, zapisanem proti koncu 14. stoletja. Vse od Trubarjevega *Katekizma* (1550) je sestavni del katekizmov in najvažnejših cerkvenih priročnikov. Zapis besedila v škofiškem rokopisu kaže, da so verniki besedilo izrekli v krajevnemu narečju prilagojeni obliki, v kateri pa je nadnarečnost besedila nesporno ohranjena. Škofiški rokopis opisuje legendarni nastanek apostolske veroizpovedi, kot ga v slovenskem jeziku zasledimo že pri Trubarju (1550: 16).

na tu ie maria nie prosiua da ima an sazhi sapriedpoueti kai ie teda niemu bu notter dano

natu so usi beli perait pouety

Inu tu ie sazheu sueti petter nai prey inu iediau

Jes ueriam uboga ozheta usamogozhniga stuarnika nabes inu samle

Suety andreas inu iesusa Christusa sinu nia Ediniga gospueda nashiga

Sueti iacob te uezhi ie diau Kier ie spozhet od suetiga duha roian is marie deuize

sueti iohannes. terpou ie pod ponziam platusham krishan umeru u grob pouoshan

sueti Thomash doue ie shou kpekue na tretie den ie gore ustou od mertuah

sueti iacob te menshi. gore ie shau unabefse sedy na prauely rozy boga ozheta² usamogozhniga

sueti shntlipesh. od tod ma priti sodet te shiue inu te mertle

sueti paterneush. Ies ueriam u sueta duha

sueti mateus. Ano sueto Chatolish zierkou gmaino tah suatnikou

sueti siman. Opushanie tah griehou

sueti iudas Thadeus gure ustaienie ta mefsa

sueti shematy inu anu uezhno sheulenie

Amen

na to uisho ie ta uera kupe postaulena inu usriede ta so oni bogu doushno huauo dali inu

utam ie ana shtima k niem diaua snabies uy ste dobro sklenili storite taku

na tu ie maria te stiklze te uere si suoie mi rokami sa shribaua inu skues te angele ueliko pribenaua doue shribaty inu ie teste tam apostlnam daua skatieremi so ony uelizhe zhudashe daualy

so te mertle k shulenie obudeli use hude boliesny sarznualy so te hudizhe stah obsiedanah pregnaly

Z napisanim razpon besedila o Marijinem in Jezusovem življenju še davno ni izmerjen. Prav tako tudi ne pojav koroškega bukovništva, ki je globoko zasidrano v predrazsvetljenem miselnem svetu. O njem bi lahko še marsikaj spregovorili

² Verjetno po nemškem vzoru (»Sitzet zu der rechten Hand Gottes«). Sicer pa je v koroških narečjih v rabi besedna zveza »prava roka« za desnico.

jezikoslovci (dialektologi, leksikologi, raziskovalci pisne kulture, prevajalstva, med-jezikovnih vplivov itn.) in še predstavniki drugih znanosti o človeku – ob upoštevanju omenjenih pridržkov in pripomb – ali pa tudi ne.

Literatura

- GRAFENAUER, Ivan, 1943: »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen« (*Nove najdbe in izsledki*). Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti. 203–311.
- KOTNIK, France, 1946: Naši bukovníci, ljudski pesniki in pevci. Ivan Grafenauer (ur.): *Narodopisje Slovencev*, II. del. Ljubljana: Založba Klas. 86–102.
- LAUSEGGER, Herta, 1990: *Andrej Šuster Drabosnjak. Zbrana bukovníška besedila I. Marijin pasijon 1811*. Celovec: Mohorjeva družba.
- LAUSEGGER, Herta, 1991: Drabosnjakov Marijin pasijon v luči pisne navade časa. *Mladje* 70/91. 71–83.
- LOGAR, Tine, 1967: Govor vasi Kostanje nad Vrbskim jezerom. *Slavistična revija* 15/1–2. 1–19.
- MAURER-LAUSEGGER, Herta, 2016: Koroško bukovníštvo skozi čas. *Jezi in slovstvo* 61/3–4. 35–48.
- N. N. (1739): *Aufzug auß der geistl. Stadt Gottes / Das ist: Wunder-voll / und Geheimnuß=reiches Leben Christi, und Mariae*. Geoffenbahret der Ehrwürdigen Mutter Mariae à Jesu / von Agreda / barfüssiger Clarisserin: Nunmehr auß dero Bücherey heraußgezogen von einem Priester auß dem Orden des h. Seraphischen Vatters Francisci. Landshut: Remigius Schmid. Bayerische Staatsbibliothek Digital: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10270722_00001.html (datum dostopa: 16. 5. 2017).
- PAULITSCH, Herbert, 1992: *Das Phänomen »Bukovníštvo« in der Kärntner-slovenischen Kultur- und Literaturgeschichte*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- [TRUBAR, Primož], 1550: *Catechismus In der Windi/chenn Sprach*.